

Bodnár Noémi

Atipikus beszélők beszédének megítélése kisiskolás korban

A gyermekek nyelvi attitűdjének kutatása fontos adalékokkal szolgálhat az anyanyelvi nevelés, a nyelvi érzékenyítés témaköréhez. A gyermekek mindennapjaik során találkozhatnak olyan beszélőkkel, akiknek a beszéde valamilyen szempontból eltér a megszokottól. Jelen tanulmány kisiskolás korú gyermekek három atipikus beszédmód: az idegen akcentus, az *r-l* paralália, valamint a hallássérültekre jellemző beszédmód iránti attitűdjének a feltérképezésére koncentrált. A 30 első osztályos gyermekkel végzett mérés eredményei szerint a gyermekek képesek észrevenni a különböző beszédmódok közötti eltéréseket, és bizonyos változatokat negatívabban ítélnék meg. Az attitűdök nem kizárólag az adott beszédmódra, hanem az adott beszédmóddal rendelkező beszélőre is kiterjednek. A megfelelő nyelvi érzékenyítés hozzájárulhat a lingvizizmus kialakulásának a megelőzéséhez, valamint a nyelvi attitűdök formálásához.

Bevezetés

Az attitűd alapvetően tapasztalatokon alapuló mentális állapotot, beállítódást, viselkedési módot, adott eseménnyel vagy véleménynel szemben tanúsított magatartást jelent (Allport 1979; Bakos 1984: 73). A fogalom a magyar szociálpszichológiai szakirodalomban az 1960-as években jelent meg Hunyady György nyomán (1966; 1968). A nyelvi attitűd fogalma a 20. század második felére datálható nyelvészeti paradigmaváltáshoz köthető, amikor a figyelem a beszédtevékenységre és a beszédre irányult, tehát a hangsúly a saussure-i *langue* helyett a *parole*-ra helyeződött. A szociolingvisztika megszületésével a nyelv, illetőleg a nyelvhasználat társadalmi beágyazottságában történő vizsgálata, szemlélete is kialakult.

Míg a nyelvtudománynak nem célja a különféle nyelvi viselkedésmódokkal kapcsolatos értékelő magatartás, magukra a nyelvhasználókra jellemző, hogy a nyelvekkel, nyelvi jelenségekkel, nyelvi elemekkel kapcsolatban értékítéleteket alkotnak. Ezt nevezzük nyelvi attitűdnek. Ez a fogalom Lambert munkásságához köthetően került a nyelvészeti kutatásokba (Lambert 1967).

A nyelv nem kizárólag kommunikációs eszköz, társas funkciója is jelentős. A különböző nyelvváltozatokhoz szociális értékítélet is kapcsolódik, és ezek ismerete lehetőséget biztosít arra, hogy a nyelvhasználó eldöntse, melyik csoporttal azonosul, és melyiktől kíván elhatárolódní. A sztenderd változatok presztízse általában magas, viszont a nem sztenderd nyelvváltozatoknak is lehet presztízse, ez lehet akár úgynevezett rejtett presztízsz (Fehér 2017: 81) is. A nyelvi attitűdök hatására ítélné „jónak” vagy „helyesnek” bizonyos nyelvváltozatokat a beszélő, és ezek hatására utasíthat el más változatokat. De a nyelvi attitűdök nem csupán a nyelvváltozatokra vonatkoznak, ugyanis a (nyelvi) kódválasztás alapján a beszélők más nyelvhasználókban a műveltség vagy a műveletlenség benyomását kelthetik. A preferált, magas presztízszű nyelvváltozatoktól eltérő nyelvváltozatok (és ezek használói) könnyen stigmatizálttá válhatnak. Elképzelhető tehát olyan

társadalmi beidegződés, amely a beszélőket a nyelvhasználatuk alapján diszkriminálja. Ezt a jelenséget nevezzük lingvicizmusnak.

A lingvicizmus nyelvi alapon meghatározott embercsoportok közötti diszkriminációt jelent. A kifejezés Tove Skutnabb-Kangas nevéhez fűződik, aki a rasszizmus, szexizmus mintájára alkotta meg ezt a kifejezést. A lingvicizmus esetén csoportokat érint a diszkrimináció, de a nyelven keresztül, a nyelvhasználatra, a nyelvre reflektálva történik. A magyar nyelv különböző változataira is igaz ez, amikor a magyar beszélők egy csoportja nyelvi alapon diszkriminál egy másik magyarul beszélő csoportot (Kontra 2006). Számos helyzetben találkozhatunk ezzel a jelenséggel, lingvicizmus például az, ha egy suksükölő beszélő a nyelvhasználata miatt nem kap meg egy állást, ha egy siket a nyelvi hátránya miatt esik el egy munkalehetőségtől. Lingvicizmus az is, ha az egyébként sztenderdet használó iskolai oktatás során a tanár kijavítja a nyelvjárási formát használó gyermek beszédét, ahelyett, hogy felhívna a figyelmet a nyelv sokszínűségére.

Létezik a lingvicizmusnak egy olyan fajtája is, amikor a hátrányos megkülönböztetés nem olyan nyelvi formákra irányul, amelyek tanulhatók, hanem olyanokra, amelyekben vagy egyáltalán nem, vagy nagy erőfeszítések árán is csak kis mértékben lehet változtatni. Ilyenek például a különböző beszédzavarok (Kontra 2006).

Az attitűdök vizsgálata többféle módszertan használatával lehetséges. Léteznek direkt (például kérdőíves), valamint indirekt eljárások. Az indirekt eljárások közül az egyik legelterjedtebb az ügynökvizsgálat vagy ügynökmódszer (matched guise technique), amely Lambert és munkatársai nevéhez fűződik (1960).

Az eredeti módszer során az adatközlőknek látszólag eltérő beszélők megítélése a feladatuk. Különbő tulajdonságok tekintetében (milyen végzettsége lehet, milyen típusú munkát végez stb.) kell ítéletet alkotni, és az adatközlők általában felvételtől hallgatják a megítélendő beszélőket. Az ügynök kétszer szerepel a megítélendő listáján, kétféle nyelvváltozatot használva. Így ha az adatközlők eltérő módon ítélik meg az ügynök által alakított két beszélőt, akkor valószínűsíthetően az általa használt nyelvváltozatot ítélik meg.

Az ügynökvizsgálatok fő célcsoportját felnőttek alkotják, alapvetően nem gyermekek vizsgálatához dolgozták ki a módszert. A gyermekek nyelvi attitűdjeinek feltárása sokáig nem tartozott a nyelvészeti kutatások fókuszába. Ennek több oka is lehet. Egyrészt Labov (1966) szerint 19-20 éves korra alakul ki az olyan mértékű nyelvi érzékenység, amely biztosítja a különböző nyelvváltozatok eltérő vonásainak a felismerését. Szintén Labov (1965) nevéhez köthető az a feltételezés, hogy a (kis)gyermekek nincsenek tudatában a különböző nyelvváltozatokra jellemző jellegzetességek társadalmi jelentőségének. Ezzel a feltételezéssel nem minden kutató értett egyet, a későbbiekben több empirikus vizsgálat is született a témával kapcsolatban. Az első olyan jelentős vizsgálat, amelynek során kisgyermekek nyelvi attitűdjének feltárására koncentráltak, Rosenthal (1974) nevéhez fűződik. A kutatás óvodáskorú gyermekek nyelvi attitűdjét vizsgálta úgynevezett „varázsdobozok” segítségével a sztenderd angollal, illetve a Black English-sel (Afro-American Vernacular English, magyarul „fekete angol”, azaz afroamerikaiak által használt angol nyelvváltozat) kapcsolatban. A kutatásban 136 egynyelvű, 3 és 6 év közötti gyermek vett részt. A felnőtt adatközlők számára

kidolgozott módszertani eljárások nem alkalmazhatók azon mérések esetében, amelyeknek gyermekek az adatközlői. Rosenthal igyekezett kidolgozni egy olyan eljárást, amely kifejezetten gyermekek nyelvi attitűdjének a mérésére alkalmas. A gyermekek két egyforma dobozba rejtett magnókazettáról hanganyagot hallgattak meg. Az egyik dobozból sztenderd angol nyelv, a másikkól pedig az afroamerikaiakra jellemző változat szólt. Az első feladat során a két doboz ajándékot kínált a gyermekeknek, ugyanazzal a szöveggel, két nyelvváltozatban, a gyermekeknek pedig ki kellett választaniuk, hogy melyik doboz a szimpatikusabb nekik, valamint különböző, attitűddel kapcsolatos kérdésekre kellett válaszolniuk. A mérés második részében is hasonló volt a feladat, azzal az eltéréssel, hogy nem a dobozok kínáltak ajándékot, hanem a gyermekeknek kellett megajándékozniuk a dobozokat. Az óvodáskorú gyermekek jól el tudták különíteni a két eltérő nyelvváltozatot, és az attitűdjükre az volt jellemző, hogy inkább a sztenderd változatot preferálták (Rosenthal 1974). Későbbi kutatások során is sikerült alátámasztani azt a felvetést, hogy a gyermekek már egészen fiatalon el tudják különíteni egy nyelv különböző változatait (például Schneiderman 1976; Mercer 1977).

Hazánkban a gyermekek nyelvi attitűdjének feltérképezése kevés hangsúlyt kap. A korábbi nemzetközi kutatásokra alapozva feltételezhető, hogy a nyelvi értékítéletek egészen fiatal korban alakulnak ki, a későbbiek során pedig – érzékenyítés hiányában – megszilárdulnak, és akár lingvicizmushoz is vezethetnek. A gyermekek szociális és érzelmi készségei óvodáskorban jelentősen differenciálódnak. A nyelvi diszkrimináció szempontjából meghatározó csúfolás az életkor előrehaladtával a kutatások szerint egyre jellemzőbbé válik. A szociális készségek fejlesztése már egészen fiatal korban is elkezdhető, és alapvető célja a kommunikáció, a tolerancia, az elfogadás fejlesztése, a pozitív énkép és attitűd kialakítása (Zsolnai 2012).

A nyelvi diszkrimináció, valamint a lingvicizmus kialakulásának megelőzése érdekében egészen fiatal gyermekkortól alkalmazható a nyelvi érzékenyítés (Jankovics 2016). A nyelvi érzékenyítés a szociális érzékenyítés azon fajtája, amely kifejezetten az atipikus beszédmodok és beszélők iránt érzékenyít. Az oktatásban nem kap hangsúlyt a nyelvi érzékenyítés, inkább az atipikus beszédmodok kiküszöbölése a cél. Az esetek egy részében erre van is lehetőség, a logopédiai ellátás például a beszédzavarok javításában sokat segíthet, viszont léteznek olyan jelenségek, amelyeket nem lehet leküzdeni, és ezek sok nehézséget okozhatnak a mindennapokban az érintetteknek. Ennek egyik oka a nyelvi zavarokkal nem rendelkező, tipikusnak mondható beszélők attitűdje lehet, és ezt fiataalkorban a legkönnyebb formálni.

Jelen tanulmány egy kifejezetten kisiskolás gyermekek részére tervezett módszert mutat be, amely a gyermekek attitűdjének mérésére alkalmas három atipikus jelenség: az akcentusos beszéd, a beszédhanghiba és a hallássérültekre jellemző beszédmod esetében. A gyermekekkel végzett nyelvi attitűdvizsgálatok az esetek jelentős többségében a nyelvjárási, dialektális különbségek, jellegzetességek észlelésének, értelmezésének a fejlődésére irányulnak. A beszédhanghibás, akcentusos, illetve siketes beszédmod felismerése, a beszélők megítélése eltérhet ezektől. Ezek a változatok rendkívül heterogének, rejtett presztízzsel nem rendelkeznek, nem egy területileg vagy társadalmilag jól körülhatárolható rétegre jellemzőek.

Az atipikus beszéd igen sokféle, annak tekinthetők például a különféle beszédzavarok. A beszédzavar az artikulációs tervezést, illetve a kivitelezést érintő zavar (Gósy 2004: 257). Egészen fiatal korban, már 2–4 éves kor között megjelenhetnek különféle beszédzavarok. Elkülöníthetünk artikulációs zavarokat, beszédfolyamatossági zavarokat, beszélhetünk hangképzési zavarokról, valamint úgynevezett rezonanciazavarokról (Rosta 2018).

A beszédfolyamatossági zavarok közé sorolhatjuk a dadogást és a hadarást, a hangképzési zavarok kategóriáján belül a legismertebb jelenség a diszfónia, a rezonanciazavarok esetében pedig a nazális hangok rezonanciája orrhangzós színezetű lesz (Rosta 2018). Artikulációs zavarról akkor beszélhetünk, ha a beszédhangok produkciójában fennálló akadály miatt a beszéd az életkor alapján elvárhatónak nem felel meg (Tar 2017). Ez a problémakör a köznyelvben, sőt a logopédiai gyakorlatban is pöszeség néven ismert. Számos típusa van, aláliáról egy-egy beszédhang kihagyásakor, paraláliáról hangcsere esetében, diszláliáról pedig hangzótorzítás esetében beszélhetünk (Rosta 2018). A szigmatizmus (a köznyelvben selypítés) és a rotacizmus (vagy *r-l* paralália, a köznyelvben raccsolás) a gyakori beszédhanghibák közé sorolhatók.

Montágh és munkatársai (2002) a szigmatizmust a leggyakoribb beszédzavarok közé sorolják. Ez a képzési rendellenesség az *sz ~ z ~ c*, *s ~ zs ~ cs* hangok képzését érintheti. Az *sz* hang zöngétlen, fogmederi réshang, helyes képzése esetén az ajkak enyhén széthúzódnak, a fogak élei egymással szemben, lazán záródnak, a nyelv lapos, és a hegye érinti az alsó fogmedret. A nyelv pereme a felső zápfogakkal érintkezik, középen keskeny vajúlat húzódik, az uvula zárja az orrüreget (minden levegő a szájüregen át távozik), a hangszalagok fúvóállásban vannak.

Az *s* zöngétlen fogmeder mögötti réshang, helyes képzésére a következők jellemzők: az ajkak kissé kerekítettek, a fogélek egymással szemben lazán záródnak, a nyelv fölfelé kunkorított és lapos. Elülső pereme rést képez a fogmeder mögötti területtel, oldalsó pereme a felső zápfogakkal érintkezik, az uvula zárja az orrüreget, minden levegő a szájüregen át távozik, a hangszalagok fúvóállásban vannak. Az ettől eltérő képzés, például a nyelvek fogakhoz nyomása, az *s ~ sz* hang torzítását eredményezi.

Montágh és szerzőtársai (2002) szerint szintén gyakori beszédzavar az *r-l* paralália, sok esetben együtt jár a szigmatizmussal. Az *r* zöngés, fogmedri, pergő hang. Helyesen nyitott ajkakkal, nyitott fogréssel képezzük. A nyelv elülső pereme a felső fogmedren pergést végez, az orrüreget az uvula zárja, a hangszalagok zöngéállásban vannak. Ha az *r* hang nem perdül eléggé, akkor gyakori a hangcsere, tehát például *r* hang helyett a *v*, *j* vagy *l* hang ejtése. Ez utóbbit nevezzük *r-l* paraláliának. Ezek a beszédhibák lehetnek enyhék, alig észrevehetőek, de lehetnek egész súlyosak is. Gyermekkorban jellemzőbb a meglétük, de bizonyos esetekben felnőttkorban is megmaradhatnak.

A felnőttkori beszédzavarok súlyosságuk függvényében különféle pszichés problémákhoz is vezethetnek, a kommunikációban súlyosabb mértékben akadályozott felnőttek küzdhetnek önértékelési, kapcsolatteremtési problémákkal, és ez hatással lehet a társadalmi szerepvállalásukra, a munkaerőpiaci helyzetükre is (Krasznár 2006).

Az atipikus beszéd egy másik típusa az akcentus. Egy idegen nyelv tanulásának során talán a legnehezebb a helyes kiejtés elsajátítása, kiváltképp akkor, ha a tanult idegen nyelv artikulációs

bázisa nagymértékben eltér az anyanyelv artikulációs bázisától. Akcentusnak azokat a kiejtésbeli sajátosságokat nevezzük, amelyek valamely nyelv használatakor annak normatív kiejtéséhez képest eltérésként jelennek meg a nyelvközösséghez nem tartozó, de annak nyelvén megnyilatkozó személy beszédében (Kassai 1995). Az idegen nyelvek akcentusmentes elsajátítása bizonyos életkor után nem lehetséges, bár gyakorlás hatására idővel gyengülhet az akcentus (Patkowski 1990).

Sajátos, a tipikustól több szempontból is eltérő beszédmód jellemző a siket és a nagyothalló nyelvhasználókra. Hattyár (2008) a siketekre vonatkozó legelterjedtebb tévhitek közül legelsőként említi azt, hogy „aki siket, az néma is”. A siket közösség kifejezetten érzékeny arra, ha tagjait némának vagy süketnémának/siketnémának nevezik. Sem a nagyothallás, sem a siketség nem jár együtt általában némasággal; oktatástól, szociális helyzettől, egyéni kompetenciától függően a siketek képesek megtanulni beszélni. A siketek beszédperformanciája mindig egyedi kompetenciáktól függ, a hangképzésük általában nem tökéletes, néhányuknak problémái vannak a beszéd ritmusával, a hangsúlyokkal, a hangerővel (Horváth 2016).

Habár mindhárom jellegzetesség (beszédhanghiba, akcentus, hallássérültekre jellemző beszédmód) sokszínű és skálázható, és az egyes kategóriákon belüli alváltozatok megítélése különböző lehet, a jelen tanulmány célja kisiskolás korú gyermekek e három atipikus jelenségre irányuló attitűdjének a feltérképezése. A kutatás arra a kérdésre keresi a választ, hogyan alakulnak a korai nyelvi attitűdök atipikus beszélőktől származó hanganyag esetében kisiskolás gyermekeknél. A kutatás hipotézisei szerint 1) a gyermekek már első osztályos korban is formálnak nyelvi értékítéleteket, 2) a tipikus beszédétől leginkább eltérő hangzású változatot (a nagyothallót) ítélik meg legnegatívabban.

Kísérleti személyek, anyag, módszer

A vizsgálatban harminc ép értelmű, ép hallású gyermek vett részt. A gyermekek első osztályosok, mindannyian egy kisvárosi általános iskola tanulói. A gyermekek kiválasztásánál törekedtem arra, hogy szociális háttérük megközelítőleg ugyanolyan legyen. A vizsgálatban 15 fiú és 15 lány vett részt. A kutatás elvégzését szülői beleegyező nyilatkozat kitöltése előzte meg. A kutatás során a Rosenthal (1974) által kidolgozott módszert vettem alapul, az adatközlőim is „varázsdobozok” beszédét hallgatták. Ugyanakkor az eredetitől több ponton is eltért a jelen vizsgálat.

Az eredeti kísérlet során használt magnetofon helyett az adatközlők laptopról hallgatták a felvételeket. Kettő helyett négy varázsdobozzal dolgoztam: egy dobozból tipikus beszélő beszélt, egyből beszédhibás, egyből idegen akcentussal beszélő, egyből pedig hallássérült. A vizsgálat során 35×26×21 cm-es, szürke színű dobozokat használtunk, amelyeknek arcot ragasztottunk. A dobozok méret, szín, valamint arckifejezés tekintetében egyformák voltak, egyetlen eltérés az orruk formájában volt – háromszög, csepp, kör, négyzet – annak érdekében, hogy a gyermekek tudjanak utalni rájuk.

Az ügynökvizsgálatok fontos vonása, hogy egyazon ügynök kétféle nyelvváltozatát kell az adatközlőknek megítélniük, hogy valószínűsíthető legyen, kizárólag az adott nyelvváltozatra vonatkozik az attitűdjük, és azt nem befolyásolja például az ügynök hangja. Mivel jellemzően egy nyelvjárás megítélése áll ezen kutatások fókuszában, az ügynököknek nem okoz gondot a kétféle nyelvváltozat előadása, hiszen mindkettőt használják. A jelen vizsgálat azonban nem nyelvjárás(ok),

hanem három, a tipikustól valamilyen szempontból eltérő változat, a beszédhanghiba, az akcentus és a hallássérültekre (főleg a siketekre) jellemző beszéd megítélésének a megismerésére fókuszált.

A fent említett három atipikus beszédmodot használók bizonyos szempontból eltérnek a nyelvjárási ügynököktől. Míg a nyelvjárást használó ügynökök jellemzően birtokolják a sztenderd nyelvváltozatot, a mindennapjaik során használják is, a beszédhanghibás beszélők, az akcentussal beszélők és a hallássérültek nem feltétlenül vannak a tipikus beszéd birtokában. Ez azt jelenti, hogy a méréshez használt hanganyag rögzítésénél nem merült fel az a lehetőség, hogy minden személytől legyen egy tipikus és egy atipikus anyag. Az adatközlők kiválasztásánál alapvetően két lehetőség adódott: felkérlek valakit, hogy imitálja az akcentust, a beszédhibát és a nagyothallást, vagy valóban beszédhibás, akcentussal rendelkező és nagyothalló adatközlőt keresek. Mindkét eljárásra van szakirodalmi példa. Jankovics (2016) például az első megoldást választotta: vizsgálatához egy rutinos beszélőt kért fel, hogy imitálja az általa vizsgálni kívánt beszédzavarokat, a hadarást, a dadogást és a raccsolást. Rosenthal (1974) ezzel szemben egy afroamerikai személy segítségét vette igénybe az afroamerikai nyelvváltozat rögzítéséhez, illetve egy sztenderd beszélőt a sztenderd angol hanganyag felvételéhez. Az imitáció előnye, hogy mivel ugyanazon ügynök két vagy több változatát hallják az adatközlők, nagyobb a valószínűsége, hogy kizárólag a nyelvváltozatra vonatkoznak az ítéleteik. Hátránya viszont, hogy az imitált beszédzavar vagy bármilyen más jellegű, tipikustól eltérő beszédmod biztosan több szempontból eltér a valós atipikus beszédmodok hangzásától. Az autentikus beszélők felkérése biztosan hiteles anyagot eredményez, viszont ha több ügynököt hallgatnak az adatközlők, nem zárható ki az a lehetőség, hogy az adatközlőket befolyásolja például az ügynök hangszínezete.

Jelen kutatás során a második opciót alkalmaztam, tehát hasonló hangszínezetű, azonos nemű és hasonló életkorú atipikus beszélők beszédét rögzítettem, nem pedig azonos hangú, de kevésbé természetes beszélőt választottam ügynöknek (1. táblázat).

1. táblázat

Az adatközlők alaphangmagassága

Adatközlő	Alaphangmagasság (Hz)
Akcentus	189,2836
Beszédzavar	208,7607
Nagyothalló	212,2043
Tipikus	191,1341

A beszédhanghibával rendelkező adatközlő 32 éves nő, a beszédére *r*-/paralália, valamint szigmatizmus, tehát a sziszegő hangok atipikus ejtése jellemző. Beszédhanghibái jól hallhatók, logopédiai ellátásban nem részesült. Az akcentussal beszélő adatközlő szintén 32 éves, ausztráliai származású nő, négy éve él Magyarországon, de csak két éve tanulja a nyelvet, jól hallható akcentussal beszél magyarul. A hallássérült adatközlő 36 éves nő, hallásküszöbe éppen 90 decibel

mind a két fülén, tehát pontosan a nagyothallás és a siketség határán áll, viszont halló családban nőtt fel, és integráltan tanult, ezért a hallássérüléséhez képest jól beszél. A kontrollként használt tipikus beszédű adatközlőm 30 éves nő, beszédtanár, logopédus. Adatközlőim mindegyikével egy rövid, öt mondatból álló szöveget („Nekem adod a nyomdát? A hűgomnak szeretném adni. Nagyon jól rajzol, és szereti az állatokat. Ilyen nyomdája még pont nincs. Nagyon örülne neki.”), illetve négy rövid állatmesét rögzítettem.

A szövegek időtartama a nagyothalló és az akcentussal beszélő adatközlő esetében valamivel hosszabb, mint a két másik adatközlő felvételén (2. táblázat). Ennek az lehet az oka, hogy a nagyothalló adatközlő a hallássérültekre jellemző nyelvi helyzet miatt valószínűleg nehezebben olvas, az akcentussal beszélő adatközlő pedig a nyelvi korlát miatt olvasta fel lassabban a szöveget a másik két adatközlőnél.

2. táblázat

A szövegek időtartama az egyes adatközlők felolvasásában

	Rövid szöveg időtartam (s)	Mese1 időtartam (s)	Mese2 időtartam (s)	Mese3 időtartam (s)	Mese4 időtartam (s)
Akcentus	17,8938	104,1560	81,1537	85,0995	87,0893
Beszédzavar	13,5314	95,2543	70,4903	71,6397	65,6315
Nagyothalló	17,0840	124,0032	89,4693	94,5893	87,4318
Tipikus	12,3682	103,2478	79,1629	83,3164	80,9915

A vizsgálatra iskolai környezetben, tehát a gyermekek számára ismerős, megszokott helyszínen került sor. A négy varázsdobozt egy asztalra helyeztem, a dobozok mögött, a gyermekek számára nem láthatóan helyezkedett el a laptop és a hozzá csatlakoztatott hangszórók. A vizsgálat során a gyermekek a dobozokkal szemben elhelyezett széken ültek. Egyszerre egy gyermek vett részt a mérésben.

A gyermek belépett a terembe, leült a dobozokkal szemben egy székbe, és a következő instrukciókat kapta: „Látod ezt a négy dobozt? Figyelj jól, mert mind a négy szeretne neked mondani valamit.” Ezt követően a gyermek meghallgatta mind a négy változatban ugyanazt a rövid szöveget, majd kapott két egyforma nyomdát. A feladat ezután a következő volt: „Adok neked két nyomdát, az egyiket megtarthatod. A másikat, kérlek, add oda ajándékba valamelyik doboznak!” Ekkor a gyermek felállt, és az általa választott doboznak adta a nyomdát, majd visszaült a székbe. Miután valamelyik dobozt megajándékozta, az volt a gyermek feladata, hogy árulja el, hogy miért éppen azt a dobozt választotta. A további három doboz között sorrendet kellett felállítania annak alapján, hogy melyik mennyire tűnt szimpatikusnak a számára. A későbbi összevethetőség érdekében a gyermekek döntéseinek megfelelően négy pontot adtunk annak a doboznak, amelyiket megajándékozták, a második legszimpatikusabb doboz három, a harmadik kettő, a legkevésbé szimpatikusnak ítélt pedig egy pontot kapott. A pontszámokat kísérleti lapon rögzítettem.

A második feladat során a gyermek a négy mesét hallgatta meg. Egy szöveget a tipikus beszélőtől, egyet az akcentussal beszélőtől, egyet a beszédhanghibástól, egyet pedig a nagyothallótól. Az, hogy melyik mesét melyik adatközlőtől és milyen sorrendben hallgatták a gyermekek, véletlenszerű volt. A mesék meghallgatása után a következő kérdésekre kellett válaszolni:

- 1) Szerinted melyik doboz beszél a legszebben?
- 2) Te melyik dobozzal barátkoznád a legszívesebben? Miért?
- 3) Van olyan doboz, amelyikkel egyáltalán nem szeretnél barátkozni? Miért?
- 4) Volt olyan doboz, amelyik nem tetszett, ahogy beszélt?
- 5) Szerinted melyik doboz a legokosabb? Miért?
- 6) Szerinted melyik doboz a legbutább? Miért?

A gyermekek válaszairól írásbeli jegyzet, valamint hangfelvétel készült. Valamennyi gyermek hangfelvételét lejegyeztem, majd a lejegyzések összevetésére került sor. A gyermekek kérdésekre adott válaszait a következőkben részletezem.

Eredmények

Az első feladat során kapott eredmények a következők. A maximálisan kapható négy pontból a tipikus beszélő átlagosan 3,67 pontot kapott, ezzel az ő megítélése tekinthető a legpozitívabbnak. A harminc gyermek közül huszonkettő, tehát a gyermekek 73,3%-a a tipikus változatot használó doboznak adta az ajándékot, és saját bevallásuk szerint ezzel a dobozzal barátkoznának legszívesebben. Második legszimpatikusabbnak hét gyermek, a gyermekek 23,3%-a választotta a tipikus változatot beszélő dobozt, míg harmadik helyre csupán egyetlen gyermek helyezte. Legkevésbé szimpatikusnak egyetlenegy adatközlő sem ítélte ezt a változatot.

2,87 pontos átlaggal a második legszimpatikusabb beszédmód a beszédhanghibás doboz volt. A harminc adatközlő közül hatan ítélték ezt a változatot a legszimpatikusabbnak, a gyermekek összesen 20%-a. Második helyre tizennégyen, tehát az összes gyermek 46,6%-a helyezte, harmadik helyre tízen, tehát a gyermekek egyharmada. Legkevésbé szimpatikusnak senki sem tartotta a beszédzavaros dobozt.

2,47 pontos átlagot kapott az akcentus, de ezzel a beszédmóddal kapcsolatban már jóval több gyermek jegyezte meg, hogy valami furcsa van a beszédében. Ilyen típusú megjegyzések a beszédhanghiba esetében nem fordultak elő, ám jellemzően mégis a tipikus beszélőt tartották a gyermekek a legszimpatikusabbnak. Legszimpatikusabbnak csupán hárman ítélték az akcentusos beszélőt, második helyre nyolcan, harmadik helyre pedig tizenkilenc fő, a gyermekek több mint 60%-a helyezte az akcentusos beszédmódot. Egyetlen adatközlő sem ítélte legkevésbé szimpatikusnak ezt a változatot.

A siketekre jellemző beszéd megítélése bizonyult a legkedvezőtlenebbnek, minden gyermektől 1 pontot kapott ez a változat. Ez azt jelenti, hogy egytől egyig mindannyian ezt a változatot sorolták utolsó helyre.

Többféleképpen is indokolták a gyermekek, hogy miért épp az általuk választott doboznak adták a nyomdát. A tipikus beszélő esetében például: „a négyszög orrúnak (= tipikus), mert ő beszél a legjobban”, „a négyszög alakúnak adom, mert ő beszél érthetően”, „a négyszög alakú, mert ő a legszebben mondta”, „a négyzet orrú, mert érthető a hangja”. A beszédhanghibás doboznak (a tipikushoz hasonlóan) azért adtak ajándékot, mert „szépen beszél”, „jól lehet érteni, ahogy beszél”, „szépen kérte”. Az akcentussal beszélő dobozt kevesen ajándékozták meg, és nem is azért, mert szépen, hanem inkább „mert érdekesen beszél”, „mert furcsa a beszéde”, és mert „viccesen beszélt”.

A mesék meghallgatása után feltett kérdésekre a következő válaszokat adták a gyermekek:

1) Szerinted melyik doboz beszél a legszebben?

Előzetesen arra számítottunk, hogy a gyermekek egyöntetűen a tipikus beszélő beszédét ítélik majd legszebbnek. Ezzel szemben szinte fele-fele arányban szavaztak a beszédhanghibás és a tipikus beszélőre. Az akcentusos és a hallássérültekre jellemző beszédmodot egyetlen gyermek sem ítélte legszebbnek. A beszélgetés során azt tapasztaltuk, hogy nem igazán veszik észre a gyermekek a beszédhanghibát. A beszédhanghibás beszélőt a tipikus beszélőhöz nagyon hasonlóan, szinte ugyanúgy ítélik meg. Ennek az is lehet az oka, hogy a beszédhanghibás adatközlőnek elég gyakori a beszédhibája ahhoz, hogy ne vegyék észre a gyermekek, de elképzelhető, hogy a hétéves gyermekek beszédészlelése még nem olyan fejlett, hogy feltűnő legyen nekik a beszédhanghiba (Gósy–Horváth 2006).

2) Te melyik dobozzal barátkoznál a legszívesebben? Miért?

Erre a kérdésre változatos válaszok születtek. Egyetlen dobozt nem választott senki: a hallássérültekre jellemző módon beszélőt. A gyermekek jellemzően azért barátkoznának szívesen a tipikusan beszélő dobozzal, mert „ő olyan szépen beszél”, „jól lehet érteni a beszédét”, „tetszik ahogy beszél”, „jó lenne vele beszélgetni”, „rendesen beszél”. A beszédhanghibás dobozzal is azért barátkoznának, mert „lassan és érthetően beszél”, „tisztán és szépen beszél”, „érthető a hangja”. Az akcentussal beszélő dobozzal azért barátkoznának, mert „kedvesen beszél”, „viccesen beszél”, „érdekesen beszél”.

3) Van olyan doboz, amelyikkel egyáltalán nem szeretnél barátkozni? Miért?

4) Volt olyan doboz, amelyik nem tetszett, ahogy beszélt?

A nagyothallókra jellemző módon beszélő dobozzal egy gyermek sem barátkozna szívesen, mert az „nem szépen beszél”, „nem annyira jól beszél”, „rosszul beszél”, „nem lehet érteni, amit mond”, „nem magyar”, „furcsán beszél”, „csúnyán beszél”, „nem olyan szép, ahogy beszél”, „nem tetszik, ahogy beszél”, „rosszul beszél, és rossz a hangja”, „buta és rossz hangú”, „nehéz érteni, ahogy beszél”, „érthetetlen, ahogy beszél”, „alig lehet érteni”, „megfázott hangú”, „hibásan beszél”, „nem lehet érteni, mert rosszul beszél”. A vizsgálatban részt vevő gyermekek saját bevallásuk alapján nem találtak még hallássérülttel, és ezt tükrözte is a nyelvi attitűdjük. Mivel nagyon furcsa, idegen volt számukra ez a beszéd, nem is barátkoznának szívesen olyasvalakivel, aki ilyen módon beszél. Míg az akcentus volt, akinek tetszett, volt, aki „érdekesnek”, volt aki „szépnek” ítélte meg, a nagyothallókra jellemző beszédmodot kivétel nélkül minden gyermek csúnyának ítélte.

5) Szerinted melyik doboz a legokosabb? Miért?

6) Szerinted melyik doboz a legbutább? Miért?

Két olyan beszédmód volt, amelyet a jó értelmi képességgel párosítottak a gyermekek: a tipikus beszéd és a beszédhanghiba. Tizenhét gyermek szerint a tipikusan beszélő, tizenhárom gyermek szerint a beszédhanghibás doboz lehet a legokosabb. Választásukat olyasmivel indokolták, hogy (a tipikusan beszélő doboz) „szépen, érthetően tud beszélni”, „érteni, amit mond” (a beszédhanghibás), „jól tud mesélni” (a tipikusan beszélő), „szépen, lassan, érthetően beszél” (a tipikusan beszélő), „jól mondta el a mesét” (a beszédhanghibás). Az akcentussal beszélő és a nagyothallókra jellemzően beszélő dobozt senki sem gondolta legokosabbnak.

A legbutább doboz a gyermekek szerint a nagyothallókra jellemzően beszélő, mert „rosszul tud beszélni”, „nem tetszett, ahogy beszél”, „hibásan beszél”, „rosszul mondja a szavakat”, „még beszélni se tud”, „nem tud értelmesen beszélni”. Huszonhét gyermek (90%) ítélte legbutábbnak a nagyothallókra jellemzően beszélő dobozt, míg az akcentussal beszélőt csupán hárman (10%), a tipikus és a beszédhanghibás változatot pedig senki sem.

A kutatási eredmények alátámasztják azt a hipotézist, hogy a gyermekeknek első osztályos korukra már kialakul az a képességük, hogy el tudnak különíteni különféle beszédmódokat, és értékítéletet tudnak alkotni ezekkel kapcsolatosan. Az a hipotézis is igaznak tűnik, hogy a gyermekek a tipikustól leginkább eltérő változatot ítélik meg a legnegatívabban. Olyannyira, hogy nem csupán azt gondolják a nagyothallókra jellemző beszédmódot használó dobozról, hogy ő beszél a legcsúnyábban, hanem ezzel együtt butábbnak is tartják a többi doboznál, és nem is barátkoznának vele szívesen. A tipikus (a gyermekek által jól ismert, sokat hallott) beszédmód nagyon pozitív megítélést kapott, tetszett a gyermekeknek, mindannyian szépnek ítélték, sokan megajándékozták az ezt a változatot használó dobozt, és örömmel barátkoznának is vele. Hasonlóan pozitívan ítélték meg a gyermekek a beszédhanghibás dobozt is, alig néhányan fogalmazták meg, hogy valami furcsát hallanak a beszédében. Az akcentus megítélése kedvezőtlenebb volt, de a nagyothallókra jellemző beszédmódénál pozitívabb. Ha van más választási lehetőség, akkor nem igazán barátkoznának az akcentusos dobozzal a gyermekek, és nem is tartják túl okosnak, bár nagyon butának sem. Több gyermek is megjegyezte, hogy olyan „vízfolyósan” beszél az akcentusos doboz, talán az akcentus számukra szokatlan dallamára utalva ezzel.

Összegzés, következtetések

A jelen kutatás 30 kisiskolás korú gyermek atipikus beszélőktől származó hanganyag esetében mutatott attitűdjeit vizsgálta. Bár kis létszámú mintán végeztem a kutatást, a módszer megfelelőnek bizonyult a gyermeki nyelvi attitűdök bizonyos aspektusainak a feltárására. A gyermekek elkülönítik és eltérően ítélik meg a különböző beszédmódokat és ezzel együtt az adott beszédmódot használókat is. Ez a mindennapokban is megjelenhet, hiszen bármelyik iskolában előfordulhat idegen akcentussal beszélő vagy éppen nagyothalló vagy siket diák. A beszédmód és az intellektus összekapcsolása, az atipikus nyelvi jelenségek negatív megítélése pedig alapja lehet a mindennapi lingvicizmusnak, ami megkeserítheti a stigmatizált változatot használó gyermekek (iskolai) életét.

A kutatás folytatásaként az egyik fontos feladat a mérés kiterjesztése több gyermekekre. A lehetséges folytatás pedig egy érzékenyítő foglalkozássorozat kidolgozása. Minden foglalkozás során egy-egy tipikustól eltérő beszédmód feldolgozására kerül sor játékos, interaktív módon, hogy a gyermekek megismerhessék ezeket a beszédmódokat, akkor is, ha a mindennapokban még nem volt alkalmuk erre. Fontos tisztában lenniük a nyelvi sokszínűséggel ebben az értelemben is. Ahogy a szociális érzékenyítés célja a különböző, tipikustól eltérő emberek (például mozgássérültek, látássérültek) megismertetése a gyermekekkel, a nyelvi érzékenyítés szerepe a tipikustól eltérő beszédmódok megismertetése velük, lehetőséget teremtve számukra a kérdésfeltevésre, a vélemény megfogalmazására, az együttérzésre, a másféle nézőpontok elsajátítására. Ez a fajta érzékenység pedig nemcsak az iskolai nevelésnek, hanem a mindennapi életnek is fontos részét képezi.

Irodalom

- Allport, Gordon Willard 1979. Az attitűdök In: Halász L., Hunyady Gy. – Marton M. (szerk.) *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 41–57.
- Bakos Ferenc 1984. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Fehér Krisztina 2017. *Babák a hangok világában*. Typotex. Budapest.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Gósy Mária – Horváth Viktória 2006. Beszédfeldolgozási folyamatok összefüggései gyermekkorban. *Magyar Nyelvőr* 470–481.
- Hattyár Helga 2008. *A magyarországi siketek nyelvhasználatának és nyelvhasználatának szociolingvisztikai vizsgálata*. Doktori disszertáció. ELTE BTK.
- Horváth Viktória 2016. A hallássérülés hatása a beszédre. In: *Fonetikai olvasókönyv*. ELTE BTK Fonetikai Tanszék. Budapest. 105–118.
- Hunyady György 1966. Pszichológia és társadalomtudományok. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1–2: 97–107.
- Hunyady György 1968. A szociális attitűd és a társadalomszemlélet pszichológiai kutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle* 3: 388–405.
- Jankovics Julianna 2016. Közoktatásban tanuló diákok kommunikációs érzékenyítése a beszédzavarok iránt. *Anyanyelv-pedagógia* 2.
<http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=625> (2019. november 26.)
- Kassai Ilona 1995. Pszicho-szociolingvisztikai jegyzetek az akcentusról. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 18: 103–115.
- Kontra Miklós 2006. A magyar lingvizmus és ami körülveszi. In: Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor (szerk.) *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről. (Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére)*. SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék. Szeged. 83–106.
- Krasznár Felícia 2006. A kommunikációs korlátokkal élők minősítése és életminősége. *Kapocs* V/1.
- Labov, William 1965. Stages in the acquisition of standard English. In: Shuy, Roger W. (ed.) *Social dialects and language learning*. National Council of Teachers of English. Champaign.

- Labov, William 1966. *The social stratification of English in New York City*. Center for Applied Linguistics. Washington, D.C.
- Lambert, William E. – Hodgson, Richard C. – Gardner, Robert C. – Fillenbaum, Samuel 1960. Evaluational Reactions to Spoken Languages. *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 60: 40–52.
- Lambert, Wallace 1967. A social psychology of bilingualism. *Social Issues* 23: 91–109.
- Mercer, Gene V. 1977. *The Development of Children's ability to Discriminate between Languages and Varieties of the Same Language*. Thesis (M.A.). McGill University.
- Montágh Imre – Vinczéné Bíró Etelka – Montághné Riener Nelli 2002. *Gyakori beszédhibák a gyermekkorban*. Holnap Kiadó. Budapest.
- Patkowski, Mark S. 1990. Age and Accent in a Second Language: A Reply to James Emil Flege. *Applied Linguistics* 11/1: 73–89.
- Rosenthal, Marilyn S. 1974. The Magic Boxes. Pre-School Children's Attitudes toward Black and Standard English. *The Florida FL reporter*. Spring/Fall. 55–93.
- Rosta Katalin 2018. Az óvodáskori beszédzavarokról. *Gyermeknevelés* 6/3: 93–98.
- Schneiderman, Eta 1976. An examination of the ethnic and linguistic attitudes of bilingual children. *International Journal of Applied Linguistics* 59–72.
- Tar Éva 2017. Az ismeretlen eredetű beszédhanghibák felosztása. *Logopédia* 2/1: 5–18.
- Zsolnai Anikó 2012. A szociális készségek fejlesztésének nemzetközi és hazai gyakorlata. *Iskolakultúra* 9: 12–23.

Bodnár, Noémi
Perceptions of atypical speech at elementary school

Research on children's language attitude may provide important insights into first language education and language sensitisation. Children may encounter speakers whose speech differs in some ways from what they are used to. The present study focuses on pupils' attitude towards three atypical speech types (foreign accent, r-/l dyslalia, and deaf speech). The results of the survey with thirty pupils in first grade show that children are able to notice differences between various speech types and they perceive certain types more negatively. Attitudes concern not only the given speech type but also the speaker of that speech type. Proper language sensitization may contribute to the prevention of linguisticism and to the development of attitudes.

Kulcsszók: atipikus beszédmód, attitűd, lingvicizmus, érzékenyítés

Keywords: atypical speech, attitude, linguisticism, sensitisation

Az írás szerzője

Bodnár Noémi

doktori hallgató
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar, Budapest

bodnarnoemi[kukac]gmail.com